

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՍՏՎԱԾԱԾԵՆՉԻ ԱՌԱՋԻՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՔՀԱՐՅՈՒՐԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՌԻՄ

Այս տարի լրացավ հայերեն Աստվածաշնչի Ոսկանյան առաջին տպագրության երեքհարյուրամյակը:

Պատմական ու հիշարժան այդ տարեթիվը, որպես հայ մշակույթի տոն, նշելու համար, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի մարտ 11 թվակիր սրբատառ կոնդակը հրահանգում էր հոկտեմբերի 8-ին, շաբաթ օր, Սրբոց Թադմանչաց տոնախմբությունը և «Հայ մշակույթի օր»-վա հանդիսությունը նվիրել Աստվածաշնչի հայերեն առաջին տպագրության երեքհարյուրամյակին:

Վեհափառ Հայրապետի կոնդակի հրահանգով, բոլոր հայ եկեղեցիներում կատարվեցին հոգեհանդսության հանդիսավոր պաշտոններ, ի հիշատակ Հակոբ Դ. Ջուղայեցի հայրապետի, որի հրամանով կատարվում էր Ամստերդամի Ս. Էջմիածնի անվան տպարանում Աստվածաշնչի տպագրությունը, և Ոսկան վրդ. Նուսնկյու, որի անմիջական հսկողությամբ և աշխատանքով գլուխ էր բերվում այդ մեծ գործը:

Հայ մամուլը ևս ջերմորեն անդրադարձավ համազգային այդ հոբելյանի կատարմանը:

Մ. Աթոռում հոկտեմբեր 8 և հոկտեմբեր 9 օրերը նվիրվել էին ժեղարում մեր մշակութային կյանքում մեծագույն իրադարձություն հանդիսացող Աստվածաշնչի տպագրության երեքհարյուրամյակի հանդիսությունը:

Հոկտեմբերի 8-ին, շաբաթ.— «Տօն Ս. Թադմանչաց վարդապետացն մերոց»։ Մ. Տաճարում Ս. պատարագ է մատուցվում: Ս.

Մեսրոպի. Նդիշի, Մովսես Քերթոզի, Դավիթ Անհաղթի, Նաբեկացու, Շնորհալու անմահ անունների հետ հիշվում է նաև Մ. Աթոռի համեստ միաբան, «Նուստ յամենից եյնտենալն անձամբ և գիտութեամբ» Ոսկան վրդ. Նուսնկյուն: «Աղաչեմ զձեզ, եղբարք, ճանաչել զվարտակաւորս ձեր» (Ա. Թեսալ Ս. 12) հրահանգում էր Պողոս Առաքյալ:

Հոկտեմբերի 9-ին, կիրակի.— Հայ մշակույթի օրվա տոնի առթիվ Մ. Տաճարում մատուցվում է հանդիսավոր Ս. պատարագ:

Ս. պատարագին ներկա է Վեհափառ Հայրապետը, ներկա են ուխտավորներ, մտավորականներ և հավատացյալների հոծ բաղմունքներ:

Ժամ Ս. պատարագի, «Հայր մեր»-ից առաջ, Մ. Տաճարի ավագ սեղանի բեմից Տ. Արսեն վրդ. Բերբերյանը ընթերցում է ի լուս. ժողովրդյան, Ամենայն Հայոց Հայրապետի 1966 թվականի մարտ 11 թվակիր կոնդակը «Նոյն միասնութեամբ, այլ և ցնծութեամբ ու ալնիւ հպարտութեամբ» նշելու, փառավորելու «Հայ ժողովրդի հոգեւոր նուաճումներէն մին հանդիսացող Ս. Գրքի առաջին տպագրութիւնը»:

Հավարտ Ս. պատարագի, Մ. Տաճարում Հայոց Հայրապետի հանդիսագրությամբ կատարում է հանդսության պաշտոն, ի հիշատակ Հակոբ Դ. Ջուղայեցու և Ոսկան Նուսնկյուն լուսաբնակ հովիներին, և հայ մշակույթի բոլոր հին ու նոր վաստակավորների հիշատակին:

Ժամը 4-ին, Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետը հայ մշակույթի օրվա առթիվ, բարեհաճում է իրեն սեղանակից դարձնել Մ. Աթոռի միաբանությանը, մի շարք մտավորականների և ուխտավորաբար Մ. Աթոռում գտնվող հոգևորական և աշխարհական հյուրերին, որոնց թվում՝ տեր և տիկին Կ. Ա. Ալթունյաններին, Հր. Նասիպյանին:

Ճաշկերույթի ընթացքում Վեհափառ Հայրապետը իր բարձր ուշադրության արժանացնելով Մ. Աթոռի բարերարներ՝ բեյրութաբնակ պ. Կարապետ Ալթունյանի, պ. Նրվանդ Դեմիրչյանի և Մոնակոյից պ. Մուշեղ Ճիհրեճյանի եկեղեցանվեր, հանրագուտ ծառայությունները, նրանց շնորհում է Մ. Գրիգոր Լուսավորչի առաջին կարգի շքանշան: Պ. Կարապետ Ալթունյանը, որը ներկա է, երախտագետ զգացմունքներով և աջահամբույրով ստանում է Վեհափառ Հայրապետից բարձր պարգևը՝ ներկաների ջերմ ծափերի և շնորհավորության ներքո:

ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ՆԻՍՏ ՎԵՀԱՐԱՆՈՒՄ

Երեկոյան ժամը 7-ին, Վեհարանի ընդունելությանց դահլիճում, տեղի է ունենում հանդիսավոր նիստ, նվիրված հայերեն առաջին Աստվածաշնչի տպագրության երեքհարյուրամյակին:

Հանդիսության նախագահում է Վեհափառ Հայրապետը:

Նախագահության սեղանի շուրջ տեղ են գրավել ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետին առընթեր, հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահի տեղակալ Ս. Հովհաննիսյանը, Ս. Կոմիտաս, Ս. Տիրալը եպիսկոպոսները, Ս. Գաբեգին ծ. վարդապետը, ակադ. Ա. Ղաբիրյանը, պրոֆ. Հ. Ճ. Սիրունին, ամերիկահայ մտավորական Ս. Բոյաջյանը, Բուխարեստի պետհամալսարանի դասախոս դոկտ. Դր. Բամբուկյանը:

Հանդիսության ներկա էին Մ. Աթոռի միաբանությունը, Գեր. Հոգ. Խորհրդի անդամները, «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրական և Հոգևոր Ճեմարանի դասախոսական կազմերը, վանքի պաշտոններությունը:

Հյուրերի թվում են ծանոթ և հարգված մտավորականներ, արվեստագետներ, Երևանի Մ. Մաշտոցի անվան ձեռագրաց մատենադարանի տնօրեն ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի-թղթակից անդամ Լ. Խաչիկյանը՝ մի խումբ գիտաշխատողներով, պետարխիվայի վարչության պետ Ա. Հաբուքյունյանը՝ գիտաշխատակիցների իր խմբով, Արվեստի թանգարանի տնօրեն Ս. Մելիքսեբյանը, պրոֆ. Վ. Առաքելյանը, երաժշտագետ Թումանյան (ԱՄՆ-ից), երաժշտագետ Ռ. Արայանը, դիրիժորներ՝ Օհան Դուրյանը,

Հովհաննես Ձեֆիջյանը, պրոֆ. Մեդնիկյանը, ճարտարապետներ՝ Միք. Մազմանյանը, Կոնստ. Հովհաննիսյանը, Բաղդիկ Արզումանյանը և ուրիշներ:

Հանդիսությունը սկսվում է ՀՍՍՀ պետական հիմնի նվագով և «Որք զարդարեցին» թարգմանաց շարականի երգեցողությամբ, որը կատարում է Ճեմարանի երգչախումբը:

Հանդիսության բացումը կատարում է Գեր. Հոգ. Խորհրդի անդամ Ս. Կոմիտաս եպս. Ս. Ստեփանյանը, շեշտելով օրվա հոբելյանի պատմական, հոգևոր մեծ նշանակությունը մեր մշակույթի պատմության մեջ, հարգանքի, երախտագիտության սրտագին պարտք հատուցելով Հակոբ Դ. Ջուղայեցի լուսամիտ կաթողիկոսին, Ոսկան վրդ. Երևանցուն, որի վաստակի անգնահատելի արգասիքը հանդիսացավ այդ դարագլուխ կազմող մշակութային մեծ ձեռնարկը:

Օրվա գլխավոր բանախոս էր Երևանի պետհամալսարանի դասախոս, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, մատենագետ Ռաֆայել Խաչանյանը, որը «Ոսկանյան Աստվածաշնչի տպագրություն» թեմայի շուրջ հանդես եկավ դիտական, բովանդակալից բանախոսությամբ:

Այսօր մենք նշում ենք պատմական մի այնպիսի իրադարձության տարեդարձ, որի նշանակությունը մեծ է եղել հայ հոգևոր ու մշակութային կյանքում և, մասնավորապես, հայկական տպագրության պատմության մեջ:

Իրոք, այս բնագավառում երկու շատ կարևոր նշանախեցեր կան՝ մեկը հայ տպագրության սկզբնավորումը Վենետիկում, մյուսը՝ Ս. Էջմիածնի անվան տպարանի հիմնադրումն ու Աստվածաշնչի հրատարակումը Ամստերդամում: Եթե 16-րդ դարի սկզբներին Հակոբ Մեղապարտի ջանքերով սկիզբ առավ հայկական տպագրությունը, ապա 1660-ական թվականներին Ոսկան Երևանցին լույս ընծայեց հայ հին տպագրության գլուխ-դորձոցը, նրա մեծագույն նվաճումն ու լավագույն արգասիքը, այն է՝ առաջին հայերեն տպագիր Աստվածաշունչը:

Չորս տարի առաջ մենք նշում էինք հայկական տպագրության 450-ամյակը, իսկ այս տարի լրանում է հայերեն Աստվածաշնչի տպագրության 300-ամյակը: Այս երկու տարեդարձները միմյանց հետ հիշատակելը պատահականություն չէ, քանի որ նրանք ամենանշանավորն են հայ հին տպագրության (1512—1800 թթ.) մեջ, ինչպես մեր հին տպագրության ամենանշանավոր դեմքերն են՝ Հակոբ Մեղապարտն ու Ոսկան Երևանցին: Եթե Հակոբ Մեղապարտի ջանքերով սկիզբ դրվեց հայոց տպագրությանը,

ուպա Ոսկան Երևանցին հրապարակ հանեց այդ տպագրության ամենակարևոր և ամենախորր արդասիրքը՝ առաջին հայերեն տպագիր Աստվածաշունչը:

Հանրահայտ է Աստվածաշունչի կատարած գերը քրիստոնյա աղգերի և, մասնավորապես, հայոց կյանքում: Այդ գրքի թարգմանությունը և գլխավորապես այդ թարգմանության նպատակով սկիզբ առավ սահակ-մեսրոպյան դպրությունը, և ապա հայ հոգևոր ու մշակութային կյանքի մեջ տմենուրեք Աստվածաշունչը հսկայական գեր ունեցավ: Դժվար է գտնել միջնադարյան հայ արվեստի ու գրականության, փիլիսոփայության ու իրավագիտության, պատմագրության ու վարքագրության մի գործ, մի ստեղծագործություն կամ աշխատություն, որի վրա այս կամ այն կերպ չլինի Աստվածաշունչի աղգեցությունը: Հասկանալի է, որ է՛լ ավելի էր Աստվածաշունչի դերը հայ հոգևոր ու եկեղեցական կյանքում: Վերջապես, Աստվածաշունչը իբրև հայոց կրոնի կարևորագույն գիրքը ոչ քրիստոնյա աղգերով շրջապատված հայ ժողովրդին աղգային ինքնապահպանման մեծ ու կորով էր տալիս:

16—17-րդ դարերում հայ կյանքի համար մի այդպիսի կարևոր գրքի մեծ պահանջարկ Ոսկանյան Աստվածաշունչի հրատարակման ժամանակից մեղ բաժանում է երեքհարյուրամյակ, մեկ ու կես հարյուրամյակ է՛լ այն բաժանված է Հակոբ Մեղապարտի օրերից: Եվ այդ 150 տարիների ընթացքում շատ հայ մտավորականների, հայ տպագրիչների երազանքն է եղել՝ լույս ընծայել Աստվածաշունչը մայրենի լեզվով և միայն Ոսկան Երևանցուն ու նրա օգնականներին հաջողվեց իրականացնել այդ երազանքը:

Աստվածաշունչի նման մեծածավալ և շատ բարդ բնագրով գիրք հայերեն տպագրելը չափազանց դժվար գործ էր: Դրա համար անհրաժեշտ էր ոչ միայն գգալի դրամ, այլ նաև համեմատված և տպագրության համար պատրաստ մի բնագիր, պետք էին հայերեն տառատեսակների շատ թե քիչ հարուստ հավաքածու, մանավանդ հայերեն գրքեր տպագրելու լուրջ փորձ, ինչպես նաև՝ շատ գրագետ, հմուտ և, որ կարևորն է, գործին լիովին նվիրված, խանդավառ մարդիկ:

Միջնադարում հայ եկեղեցին հայության հոգևոր ու մշակութային կենտրոնն էր, իսկ պետականությունից դուրս ժամանակաշրջանում հայության համար եկեղեցին ինչ-որ չափով նաև լեզուական գերն էր ստանձնում: Եվ հասկանալի է, որ հայկական տպագրության ընդհանրապես էլ հայոց եկեղեցին էր հիմնական նախաձեռնող ուժը: Հայ հին տպագրիչները սկսած Հակոբ Մեղապարտից,

Աբգար Դպիրից ու Հովհաննես Տերգնուց մինչև Խաչատուր Կեսարացին ու Ոսկան Երևանցին, եղել են հայ եկեղեցու ներկայացուցիչներ: Մեծ է եղել էջմիածնի կաթողիկոսների, ինչպես նաև՝ Կ. Պոլսի մի շարք տպարարների գերը հայ հին տպագրության զարգացման գործում:

Եթե եվրոպայում տպագրությունը անհատների նախաձեռնությամբ զարգացավ իբրև շահավետ մի գործ, եթե Ռուսաստանում պետության, անձամբ իվան Սևեչի որոշմամբ ու հովանավորությամբ հիմնադրվեց տպագրական գործը, ապա հայոց տպագրության հովանավորը եղել է էջմիածինը, ըստ որում հայ հին տպագրիչների աշխատանքը ոչ թե շահ ստանալու միջոց է եղել, այլ հայրենասիրության, աղգին ու էջմիածնին ծառայելու նվիրաբերում: Այսօր հատկապես նշելու են Հակոբ Դ. Ջուղայեցու ջանքերը հայոց տպագրության ասպարեզում: Ուշագրավ է, որ հղանդական աղբյուրները, Ամստերդամի հայկական տպարանի հիմնադրումը և այնտեղ հայերեն գրքերի տպագրումը գլխավորապես կապում են Հակոբ Ջուղայեցու նախաձեռնության հետ, գրելով. «Հայաստանի պատրիարք Հակոբ Դ-ն արվեստի և գիտության սիրահար մի մարդ, 1656 թվականին լսելով, որ Վենետիկի և Ջուլֆայի տպարանների տառերը մաշվել են ու անգործածելի դարձել, իր սարկավագ Մուստքեոս Մուրեցուն ուղարկեց Հոլանդիա, որպեսզի այստեղ լավագույն տառեր պատրաստել տա»:

Հնդհանրապես, երբ կարդում ենք Ամստերդամի հայկական տպարանին վերաբերող վավերագրեր, հին հիշատակարաններ, դարմանում ենք այն մեծ կամքի, տոկունության և համտության վրա, որ ունեցել են այդ տպարանի հիմնադիրներն ու աշխատողները:

Իր մասին Ոսկանն այսպես է գրում. «Ես նուստ յսմենից և յետեալս սնձամբ և գիտութեամբ ի մէջ մանկանց եկեղեցոյ տէր Ոսկան բանի սպասաւոր յերկրէն Արարողայ ի գիտաբանէն երեսնայ հրամանաւ հաւոյն և կարողիկոսին տեսնե Յակօբու եկեսոյ Ամստէրդամ ձեռնարկի մատենոյս աստուածայնոյ»: Մի այլ տեղ նա ասում է, որ ինքը սողաքական գործին է դիմել «Տեսնելով զպակասութիւն սոգգին մերոյ հայկազնայց ի կողմանէ ամենից գրոց յաւէտ հարկաւորաց»:

Երբ Ոսկան Երևանցին հասնում է Ամստերդամ, Ս. էջմիածնի տպարանում արդեն հինգ գիրք տպվել էր: Այդ նշանակում է, որ տպարանը բավական փորձ էր ձևոր բերել Աստվածաշունչի տպագրության դժվարին գոր-

Ոսկանյան Աստվածաշնչի առաջին էջը

ծր իրականացնելու համար: Ոսկանը Ամս-տերդամում նախ շարունակում և ավարտում է ապարանի վեցերորդ գրքի, այն է՝ առաջին Շաբակեոցի տպագրությունը, որ հայտնի դարձավ իբրև Ոսկանյան շարականոց, և որը մի շատ բարձրաճաշակ հրատարակություն է: Այնուհետև, նախքան իր հիմնական գործին անցնելը, Ոսկանը տպագրում է երկու գիրք ևս:

Հասկանալի է, որ ութ հայերեն գիրք լույս ընծայած տպարանը մեքսրոպատառ տպագրության լուրջ փորձ էր կատարել: Հիշենք, որ նախքան այդ, զեռես ոչ մի փառափի հայկական տպարանում չէր հաջողվել այդպիսի փանակով գրքեր տպագրել: Փորձից բացի տպարանն ուներ անհրաժեշտ տպագրական պիտույքներ, տպատառեր, պատկերների փորագրված տախտակներ և այլն:

Մյուս կարևոր նախագրյալը՝ Աստվածաշնչի տպագրության համար՝ պատրաստ բնագիրը նույնպես Ոսկանն ուներ: Հայաստանից նա իր հետ բերել էր Աստվածաշնչի այն ձեռագիրը, որի վրա երկար աշխատել էր: Ոսկանը լրացնում է այդ ձեռագիրը մի քանի բնագրով, որ ինքն է թարգմանում լատիններենից, տնատում գիրքը և լիովին պատրաստում տպագրության: Դրամի հարցում բացի իր ունեցածից և եղբոր օգնությունից, Ոսկանին առանց որևէ փոխհատուցման օգ-

նում են երեք ուրիշ ջուղայեցիներ. որոնց անունները արժե այսօր հիշել. նրանք էին՝ Ստեփանոս Խոնեեցը, Պետրոս Տեր-Ավագյանցը և Թեոդորոս Քրոշեցը:

1666 թվականի մարտի 11-ին Ոսկանը, իր աշակերտների՝ Կարապետ Անդրեանացու և Օհան Երևանցու հետ սկսում է Աստվածաշնչի տպագրությունը, որ տևում է 2 տարի 7 ամիս, այն է՝ մինչև 1668 թվականի հոկտեմբերի 13-ը:

Ոսկանյան Աստվածաշնչը նախ պատկառելի է իր մեծ ծավալով, այն բաղկացած է մոտ 1500 երկսյուն էջից կամ 3000 սյունակից: Միայն այդ գիրքը իր տպագրական ծավալով ավելի մեծ է, քան նախքան Ս. էջմիածնի անվան տպարանը ամենուրեք հայերեն տպագրված բոլոր գրքերը միասին վերցրած:

Ոսկանյան Աստվածաշնչը հրապուրում է նաև իր մաքուր, խնամքով կատարված տպագրությամբ, անթերի սրբագրությամբ: Սյունակները հաճելի են ընթերցանության համար, խորագրերը, լուսանցքային ծանոթագրությունները շարված են ճաշակով: Տպագրության որակի տեսակետից նույնպես Ոսկան Երևանցու այս հրատարակությունը դեռադանցեց մինչ այդ եղած հայոց բոլոր տպագրություններին:

Հայ մշակույթի շատ գործիչներ, հայ գրքի պատմության մոտ կանգնած մարդիկ՝ Լևոն, Հ. Գարեգին Ջալալյանայանը, Թեոդիկ, Հ. Արսեն Ղազարյանը, Գարեգին Լևոնյանը և ուրիշներ, բավական էջեր են նվիրել Ոսկանյան Աստվածաշնչին, շատ բարձր գնահատել նրա արժանիքները: Այդ հրատարակությունը բարձր ղնահատական է ստացել նաև եվրոպական մի շարք բանասերների կողմից:

Թեև շատ հաղվագյուտ, բայց լինում են նաև Ոսկանին ու նրա մեքսրոպոստերին քննադատողներ: Օրինակ՝ ինչ-որ չափով Ոսկանին մեղադրում են հայերեն Աստվածաշնչի յոթնասանից դասական թարգմանությունից բնագրային, լեզվական շեղումներ անելու համար, մանավանդ լատինական վուլգատային հետևելու կապակցությամբ: Երբեմն էլ ոչ բավականաչափ հաջող են համարում Ոսկանյան հրատարակության մեջ գործածված նկարները և այլն: Նման դիտողություններն ամբողջովին անտեղի են և մանավանդ անարդար: Նախ նկարների մասին: Պետք է ասել, որ այդ նկարների փորագիր տախտակները գնել է ոչ թե Ոսկանը, այլ Մատթեոս Սարեցին, որը հայտնի էր նաև իբրև նկարիչ: Ընդհանրապես ճիշտ չէ 300 տարի առաջ հեռավոր Ամստերդամում հայերեն գրքեր ստեղծող անձնագործ մարդկանցից պահան-

ջել, որ նրանք իրենց հրատարակության մեջ կերպարվեստի զուգահեռներ դնեն, բայց ճիշտ չէ նաև նրանց օգտագործած նկարները ոչ բարձրորակ համարելը: Ոսկանյան Աստվածաշնչի մեջ օգտագործված են նշանավոր հոլանդական նկարիչ Հենրիկ Գուլցիուսի լավագույն աշակերտներից մեկի՝ Քրիստոֆել Վան Զիխեմի փոքագրությունները, որոնք արված են այնպիսի մեծ վարպետների գործերից, ինչպիսիք են՝ նույն Գուլցիուսը, Ռաֆայելը, Ալբրեխտ Դյուրերը և ուրիշներ: Պետք է ասել, որ Քրիստոֆել Վան Զիխեմի փորագրությունները բավական սիրված են եղել Հոլանդիայում և բազմիցս տպագրվել են տարբեր հոլանդական հրատարակությունների մեջ: Այդպիսով, ոչ մի հիմք չկա այդ պատկերները բարձրորակ չհամարելու:

Այնուհետև, համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Աստվածաշնչի հայկական դասական բնագրից կատարված բնագրային շեղումները բնավ էլ մեծ չեն, Ոսկանի հրատարակած բնագրից, նրանք ավելի շատ վերաբերում են արտաքին ձևին՝ Կտակարանների գրքերի դասավորությանը, տնտեսմանը և այլն: Լեզվական շեղումները, լատինաբանությունները այնքան էլ մեծ տոկոս չեն կաղմում և հիմնականում պահպանված է մեսրոպյան գեղեցիկ հայերենը: Իսկ եղած ոչ մեծ շեղումներն էլ պետք է բացատրել այն բանով, որ նախապես (դեռևս Հայաստանում) Ոսկանը Աստվածաշնչի բնագիրը պատրաստում էր կաթոլիկ Խալիայում սուղադրելու համար և պետք է հարմարեցնել լատինական բնագրին, ապա ավելի հեշտ էր այդ բարդ ու մեծածավալ գիրքը տպագրության պատրաստել աչքի առաջ ունենալով՝ Վուլգատայի բազմիցս տպագրված բնագիրը:

Թե որքան մեծ էր Ոսկանի աշխատանքը, և որքան բարձրորակ էր նրա Աստվածաշունչը իր տպագրական ու բնագրային հատկություններով, ցույց է տալիս նաև այն փաստը, որ երկար ժամանակ այդ հրատարակությունը համարվում էր օրինակելի: Պատահական չէ, որ Ոսկանյան Աստվածաշնչից հետո կատարված այդ գրքի հրատարակությունները (1705, 1733, 1817, 1817 թթ.) ոսկանյան հրատարակության սոսկական արտատպություններն էին: Կ. Պոլսի 1705 թվականի տպագրության մեջ կարդում ենք. «Խորհնակլ հնոյ տպեցեալ յուսաուր հոգի Ոսկան վարդապետի, յաւ և նման, ոչ անկի և ոչ նուագ»: Իսկ Մխիթար Սեբաստացին Աստվածաշնչի վեներաբիլտն իր հրատարակության մեջ (1733 թ.) խոսելով Ոսկանյան Աստվածաշնչի մասին, գրում է. «Իսկ այժմ նոյն լաւագոյն քղովմ... վերստին ապա-

գրութեամբ ի յոյս ածեալ»: Ոսկանյան բնագրի արտատպություններ էին նաև 1817 թվականի Պետերբուրգի և Սիրամիլուրի հրատարակությունները:

Այսպիսով, Ոսկան Երևանցին իր սեզվաջան, տառապալից աշխատանքով ոչ միայն հրատարակել է 1666-ի առաջին Աստվածաշունչը, այլև պատճառ է եղել, հիմք է ստեղծել այդ գրքի հաջորդ հրատարակությունների համար:

Աստվածաշնչի առաջին հրատարակությունը հայ տպագրության մեջ շրջադարձային կետ էր: Մեսրոպատառ տպագրության որակը, նշանակությունը նոր աստիճանի բարձրացավ: Ոսկան Երևանցին, փաստորեն, հայ տպագրության պատմության մեջ խաղաց այն դերը, ինչ Ալեք Մանուգիտյան խաղական, էտյենները՝ ֆրանսիական կլեպիտերը՝ հոլանդական տպագրության պատմության մեջ:

Ոսկան վարդապետը հոգ էր տարել ոչ միայն Աստվածաշնչի բարձրորակ տպագրության, այլև նրա արտաքին ձևավորման նկատմամբ: Մի շարք օրինակներ նա հանձնել էր Հոլանդիայի գեղագետ-կաղմարար Ալբրեխտ Մանգուսին՝ նրան տալով կաղմերի գրոշմվածների հայկական դարձեր ու պատկերներ: Ներկայումս Եվրոպայի մի քանի դրագարաններում, իրեն շատ թանկագին ցուցանմուշներ, պահվում են Ոսկանյան Աստվածաշնչի օրինակներից՝ Ալբրեխտ Մանգուսի շեղ կաղմերով: Ի դեպ, դրանցից մեկը՝ Փարիզի տղայի դրագարանում պահվող, Աստվածաշնչի այն օրինակն է, որը Ոսկանը հատուկ ուղերձով ուղարկել է Ֆրանսիայի թագավոր Լյուդովիկոս 14-րդին:

Աստվածաշնչի ոսկանյան հրատարակությունը ուշագրավ էր նաև մի այլ կողմից, այն է՝ որ նա տպագրվել է այն ժամանակվա համար շատ մեծ տպա՛հանկով: Ենթադրում են, որ ամբողջական տպաքանակը պետք է հասած լինի 5000-ի: Դրանով Ոսկան Երևանցին, ըստ էության, լուծում էր Հայաստանում հաղվագյուտ գարձած Աստվածաշնչի հարցը: Այն արդեն կարող էր դառնալ նաև բնթերցանության գիրք՝ աշխարհիկ մարդկանց սնունդ: Ոսկանյան Աստվածաշնչի տպաքանակի հիմնական մասը Զմյուռնիայի միջոցով թափանցել է Հայաստան: Եվ պատահական չէ, որ թե՛ Արևելյան, թե՛ Արևմտյան Հայաստանում Ոսկանյան Աստվածաշունչը շատ տարածված է եղել: Այժմ էլ այդ հրատարակությունից հետո լույս տեսած շուտ գրքերից մատենագիտական հտվագյուտ օրինակներ են պահպանվել, իսկ Ոսկանյան Աստվածաշնչի օրինակները Հայաստանի դրագարաններում բավական առատ են:

Խոսելով Ոսկանյան Աստվածաշնչի մասին մենք կամա-ակամա խոսում ենք Ոսկանյան տպարանի վերաբերյալ ընդհանրապես, և նշելով հայերեն առաջին տպագիր Աստվածաշնչի հրատարակման երրորդ դարեդարձը, մենք պատշաճ ենք հատուցում նաև Ս. Էջմիածնի անվան տպարանի աշխատանքին առհասարակ: Ուստի, արժե երկու խոսքով էլ հիշել այդ տպարանի խաղացած դերը հայ մշակույթի պատմության մեջ:

Մինչև Ս. Էջմիածնի անվան տպարանի աշխատանքը, հայկական տպագրությունը ժամանակի մեջ իրարից անջատ տպագրական մի շարք փորձերի շարան էր: Այսպես. մոտ երկու-երեք տարի է աշխատել Հակոբ Մեղապարտի տպարանը, հրապարակ հանելով հինգ գիրք, այնուհետև 50 տարվա ընդմիջում է լինում մինչև որ 1565-ից սկսվում է աշխատել Աբգար Թոխատեցու տպարանը: Սրա աշխատանքն էլ տևում է 4 տարի, ապա գալիս է 15 տարվա ընդմիջում: 1584—1587 թվականներին Հովհաննես Տերղնցու և Սուլթանշահ Աբգարյանի ջանքերով լույս են տեսնում երեք հայերեն հրատարակություններ, ապա տիրում է հայ տպագրության մոտ 30-ամյա դադար, մինչև որ 1616 թվականին սկսում է աշխատել Լվովի հայոց տպարանը՝ տպագրելով երեք գիրք: Այնուհետև, ավելի քան 20 տարվա դադարից հետո է սկսում աշխատել Նոր-Ջուղայի հայկական տպարանը, որը վեց տարում՝ մինչև 1647 թվականը, տպագրեց չորս գիրք: (Հովհ. Անգլուրացի՝ Սաղմ.— 1642, «Յիսուսորդի», 1643, Հովհ. Ջուղայեցի՝ Սաղմ.— 1644): Ոսկանյան տպարանը Ամստերդամում, Լիվոռնոյում և Մարսելում անընդմեջ աշխատեց ավելի քան 25 տարի, հրատարակելով մոտ 40 անուն հայերեն գրքեր: Այս երկարակեցությունն ու բեղմնավորությունը աննախագիս էին հայ տպագրության անցած 150 տարիների ընթացքում: Սա, անշուշտ, արդեն տպագրական փորձ չէր, այլ առաջին իրոք անընդմեջ աշխատող հայկական տպարանի բեղմնավոր աշխատանք: Բայց շատ ավելի կարևոր էր այն, որ ոսկանյան տպարանի փակումով էլ չդադարեց հայկական տպագրությունը: Ոսկան վարդապետի աշակերտները 17-րդ դարի վերջերին Ս. Էջմիածնի անվան տպարաններ հիմնեցին Լիվոռնոյում և Կ. Պոլսում, իսկ Ոսկանի լավագույն աշակերտներից մեկը՝ Մատթեոս Վանանդեցին, 1685 թվականին հիմնադրեց Վանանդեցիների հայերեն տպարանը Ամստերդամում, որը նույնպես մեծ դեր կատարեց հայոց մշակութային կյանքում: Այլ խոսքով, Ոսկանյան տպարանի շնորհիվ ստեղծվեց հայկական հարատևող

տպագրությունը, որն այլևս չդադարեց՝ հասնելով մինչև մեր օրերը:

Ոսկանյան տպարանի մյուս կարևոր արժանիքն այն էր, որ կրոնական, եկեղեցական գրքերի հրաշալի հրատարակությունների հետ լույս րնծայեց նաև բավական քանակով աշխարհիկ գրքեր, այդ թվում մայրենի լեզվի դասագրքեր, առականների ժողովածու (Աղվեսագիրք), Մովսես Խորենացու Աշխարհացույցը, Առաքել Դավրիժեցու «Պատմություն»-ը: Ըստ որում այս վերջինն առաջին հայերեն տպագիր դիրքն էր, որ լույս տեսավ հեղինակի կենդանության օրոք (1669):

Այնուհետև, Ս. Էջմիածնի անվան տպարանին է պատկանում նաև առաջին աշխարհաբար գիրքը տպագրելու պատիվը: Այդ գիրքը լույս տեսավ 1675 թվականին, և կոչվում է «Արհեստ Համարողութեան»: Դա մի թվաբանական-հաշվապահական ձեռնարկ է հայ առևտրականների համար: Գրքի լեզուն այնպիսի աշխարհաբար է, որ կարող է համարվել ժամանակակից հայոց լեզվի թե՛ արևելահայ, թե՛ արևմտահայ ճյուղերի զտրագաման վաղ շրջանի նմուշը:

Ոսկանյան տպարանը հայոց մեջ ստեղծեց ոչ միայն բարձր տպագրական արվեստով հրատարակված գրքեր, այլև սկիզբ դրեց հայերեն պատկերազարդ գրքին: Մինչ այդ հայերեն շատ քիչ գրքերում գրված էին մի քանի պատկեր միայն, այնինչ ոսկանյան հրատարակություններում պատկերների քանակը հաճախ հասնում էր մի քանի տասնյակի, իսկ Աստվածաշնչի մեջ կա 159 պատկեր: Վերջապես, կարևոր եղավ Ս. Էջմիածնի անվան տպարանի դերը նաև հայերեն տպագիր տառերի մշակման ու դարգացման գործում: Այժմ մեր տպարաններում գործածվող ամենատարածված հասարակ բոլորագիրը ամենից ավելի նման է Ս. Էջմիածնի անվան տպարանի տառերին:

Ոսկանյան տպարանը ունի նաև այլ արժանիքներ, բայց անկասկած է, որ նրա աշխատանքի պսակը, նրա հաջողության գագաթը մնում է հայերեն առաջին Աստվածաշնչի լույս րնծայումը, որը և ընդունում են բոլոր բանասերները:

Այսօր Ոսկանյան Աստվածաշնչի 300-ամյա տարեդարձին չի կարելի չհիշել նաև այն գերը, որ կատարել են՝ Հոլանդիան և նրա գավալները հայոց տպագրության գործի դարգացման ասպարեղում: Նախ աղատամիտ Հոլանդիայում մեծ հնարավորություն ստեղծվեց մի հայկական տպարանի հիմնադրման ու աշխատանքի համար:

Եվրոպական մի շարք երկրներում օրենքով արգելված էր ոչ միայն օտարերկրացիների համար գրքեր տպագրելը, այլ նաև նրանց

տպագրական պարտքաներ տրամադրելը, նրանց համար տառեր փորագրելը, Մինչդեռ Հոլանդիայում հայերը կարողացան օգտվել հոլանդացի մի շարք վարպետների աշխատանքի պատգաններով: Քրիստոֆել Վան Զիլսմի նկարները դարձարեցին հայերեն գրքերի ներքո, իսկ Ալբերտ Մանգուսի նկարները՝ նրանց արտաքինը: Ս. էջմիածնի տպարանում առաջին դրաշտերները նույնպես հոլանդացիներ էին, սրանցից հայերը տպագրական արվեստ սովորեցին: Էլ ավելի մեծ էր Լիվերմորի հայտնի տպարանի վարպետ Քրիստոֆել Վան Դիկի ծառայությունը, որին Մատթեոս Ծարեցին հայերեն տառերի մի շարք դժգոհներ տվեց պատվիրելով տպարանների հայերը և մայրերը Ահա թե ինչ էր ըրում կարապետ Անդրեանցին այդ վարպետի մասին: «Այլ և յիշեալիմ զհաճախեալ արուեստաւորն զՖոն Տիմ...», որ և բազմա-հաճախ ջանքի կերպացոյց զպոզվաւոնայ և պղնձի տառիցս»:

Ամստերդամի հայկական տպարանի հիմնադրումն ու աշխատանքը, Աստվածաշնչի տպագրությունն այնտեղ հայ և հոլանդական ժողովուրդների բարեկամական կապերի մի հրաշալի դրվագ է, և հայ ժողովուրդը երախտապարտ է հեռավոր Հոլանդիային, որ հնարավորություն ընձեռեց գերված ու խոշտանգված Հայաստանի զավակների համար մայրենի լեզվով գրքեր հրատարակել:

17-րդ դարի շատ ծանր է եղել Հայաստանի համար: Պետականությունից զրկված, արտաքին օգնության հույսը կտրած, հայ հայրենիքը բաժան-բաժան էր եղել ասիական բռնակալ պետությունների իշխանությունների միջև, որոնք անընդհատ պատերազմներ էին մղում հայոց հողի վրա՝ ասպատակելով երկիրը: Հայաստանում, էջմիածնում, այդ ժամանակ տպարան ստեղծելու մասին խոսք լինել չէր կարող, մինչդեռ հայ դիրն ու դիրքը ամենահուր զենք էին հայության ձեռքին՝ օտարներին դիմադրելու համար: Եվ ապա էջմիածինը, որին ապավինել էր հայ ժողովուրդը, գտնում է միջոցը, իր տպարանը հիմնելով հեռավոր Հոլանդիայում: Հակոբ Զուղալեցու այդ մտահղացումը և դրա իրականացումը մեծ խորհուրդ ունեն հայության մշակութային նաև քաղաքական կյանքի պատմության մեջ: Ինչպես հարյուրամյակներ առաջ Վոսադայում հարբան և Սահակ կաթողիկոսը Մեսրոպ Մաշտոցին ուղարկեցին Ասորիք՝ հայոց տառեր ստեղծելու առաքելությամբ, այնպես էլ Հակոբ Դ կաթողիկոսը Մատթեոս Ծարեցուն և Ոսկան Երևանցուն ուղարկեց Եվրոպա՝ հայ դիրքը կորստից վերականգնելու, այն տպագրական արվեստի միջոցով բազմացնելու և Սա-

հակ-Մեսրոպյան զպրությամբ նոր շունչ հաղորդելու առաքելությամբ:

Ներկու դեպքում էլ էջմիածնի նախաձեռնությամբ ու հողատուրքայամբ և երա սահմաններում կատարվեցին ազգասպասարան մեծ գործերը:

Եվրոպայում հայոց անընդմեջ տպագրության ստեղծումը անձնուրացությամբ, նաև զոհեր պահանջեց: Հայ հողերում ու աշխատիկ հայրենասերները շինակցեցին ոչ զրամ, ոչ իրենց հանդիսար և ոչ նույնիսկ՝ կյանքը: Մատթեոս Ծարեցին և Ոսկան Երևանցին և զանազան այլ գործի նահատակները:

Ասոր մենք մեր ջերմ սիրտ և ամենախորհարգանքի խոսքն ենք ասում երբեհարյուրամյակ ստաղ օտար ալիքում ազգանյութ, մեծ գործ կատարած մեր հայրենակիցներին: Մեր պարտքն է հիշել, թե ինչպիսի մաքառումներով, զոհողությունների և զոհերի զնով է պահպանվել հայերեն դիրքը և նրա հետ հայ դիրն ու լեզուն:

Քայց ամենամեծ հարգանքը մեր այդ նախնիների նկատմամբ կլինի այն, որ հիշելով նրանց, մենք էլ զորավոր լինենք հայ դիրին, հայ դիրն ու լեզվին, որով և կենդանի է մեր փոքրիկ ժողովուրդը աշխարհի հարյուրավոր ազգերի օվկիանոսում: Զորավոր լինենք, որպեսզի հայ նոր սերնդի մեջ մասնկուց ներարկվի մայրենի լեզվի ու մեսրոպյան գրի նկատմամբ անվերապահ նվիրվածությունը, որպեսզի հայ մանուկը անպայման մայրենի լեզվով սկսի իր թոթովանքը և մեսրոպյան տառերով՝ իր գրաճանաչությունը, որպեսզի միշտ ծաղկի Սահակ-Մեսրոպյան մշակույթը: Ահա այսօր այս է ամենից առաջ և ամենից ավելի մեծ հիշեցնում Ոսկանյան Աստվածաշնչի փառադարձ 300-ամյակը:

Հանդիսությունը ընթացքում ողջունի խոսքով հանգես եկավ տկաղ. Ա. Ղարիբջանն ու ասաց.

«Հայ ժողովուրդը իր պատմության ընթացքն անցել է արյունոտ ուղիներով ու անհամար զոհերով, և շնայած դրան, պահպանվել է և հասել Սովետական Հայաստանի իր պայծառ օրերին: Ինչո՞վ բացատրել այս առեղծվածը. չկան նրա տարեկիցները և նրանց նվաճողները՝ Հոռմը, Բյուզանդիան, Ասորեստանը և շատ շատերը: Մեղ թվում է, որ դա պետք է բացատրել երեք հիմնական հատկություններով, որոնք են.

ա) ուժեղ արտահայտված ինքնություն.

բ) անձնվեր հայրենասիրություն.

գ) անհաղ ձգտում զեղի առաջադիմությունը:

Մեր ինքնության ցայտուն արտահայտությունն այն է, որ մենք ստեղծեցինք

պահլավների նման պետականություն, բայց մեր ազգային կնիքը դրինք այդ պետականության վրա, ընդունեցինք քրիստոնեություն, բայց նրան տվինք մեր ազգային բնույթը, այդ պատճառով մեր եկեղեցին միշտ եղել է ազգային և ազգասեր: Մեր առաջադիմության ցայտուն ապացույցն այն է, որ մենք ստեղծեցինք մեղ համար գիր ու գրականություն դեռ հին դարերում, միջնադարի խավար պայմաններում մենք զարգացրինք մեծ առևտուր՝ ստեղծելով Դվին, Անի, Արծն հրաշք քաղաքները: Մենք առաջիններից մեկը յուրացրինք տպագրության գործը այն ժամանակ, երբ մենք չունեինք իսկ սեփական պետականություն և օտարներից՝ ազատ հայրենիք: Մինչդեռ մեղանից ավելի մեծ ազգեր ունենալով և՛ պետություն, և՛ հայրենիք, մեղանից ավելի ուշ և գիր ու գրականություն ստեղծեցին, և տպագրություն իսկ ուշ որոգեցրեցին: Մեր ժողովրդի անկողնում հայրենասիրության ցայտուն դրսևորումն այն է, որ մենք, գրկվելով պետականությունից, մեր ազգային ամբողջականությունը ղենքով ու բանակով պաշտպանելու հնարավորությունից, ազգային գրերի գյուտը կատարեցինք՝ դարձնելով գիր ու գրականությունը մեր ժողովրդի պահպանման միջոց:

16, 17, 18-րդ դարերը մեր ժողովրդի պատմության ամենախավար դարերն էին, նա հեծում էր թուրքական և պարսկական մղձավանջային ճնշման տակ: Եվ մենք այդ ժամանակ օգտագործեցինք տպագրության գործը, որպեսզի լուսամիտ գործերով և առաջդեմ միջոցներով պահպանենք մեր ժողովրդի գոյությունը: 1666 թվականին Հակոբ Զուղայեցի կաթողիկոսի նախաձեռնությամբ Ոսկան վարդապետ Երևանցու իրագործմամբ Աստվածաշնչի տպագրությունը ամենից առաջ կրոնական նպատակներ հետամտելուց բացի, հետապնդում էր ազգապահպանման նպատակներ: Այն ժամանակվա համար արտասովոր 5000 տպաքանակը Աստվածաշունչը դարձնում էր ժողովրդական ընթերցման դիրք, որը մեծապես կնպաստեր հայ կրոնի և հայերեն լեզվի, այսինքն՝ այդ դարերում հայ ժողովրդի ինքնության հատկանիշների պահպանմանը: Բացի այս, այսպիսի քանակի Աստվածաշունչը կնպաստեր գրաբար լեզվի յուրացմանը շատերի կողմից, որովհետև Աստվածաշնչի լեզուն ոչ միայն կատարյալ է, այլև ամենամատչելի գրաբարն է: Աստվածաշնչի տպագրությունը հայ գրի մշակույթի հաղթանակն էր, ուստի նրա 300-ամյակի նշումը ներշնչում է մեղ հպարտություն, որովհետև այդ դարում գաղութներում այդպիսի ծավալուն գիրք հրատարա-

կելը կարող էր լինել միայն մեծ հավատքի և մեծ հայրենասիրության արգասիք:

Գրի հանդեպ հայկական սերը այսօր մեր սովետական հայրենիքում դրսևորվում է աննախընթաց չափով և անկաշկանդ: Հայրենի կառավարության օժանդակությամբ և խնամքով ստեղծվում են գիտության, գրականության, արվեստի նոր կոթողներ ու հրատարակում բազմաքանակ աշխատություններ ու գործեր: Հայաստանն այժմ հրատարակում է շուրջ 15 միլիոն տպագրական օրինակներ, որով մեր երկրի յուրաքանչյուր բնակչին ընկնում է տարեկան 1 տպագրված գիրք: Մեր ազատ երկրում անկաշկանդ բազմապատկելով լույս ու գիտություն բերող գրքերի տպագրությունը, երախտագիտությամբ հիշում ենք մեր հին տպագրիչներին՝ Ոսկան Երևանցուն, Ավետիք Ղլճեցուն և ուրիշ շատ ու շատերին: Թող անմահ մնան նրանց հիշատակը:

Ուխտավորաբար Մ. Աթոռում գտնվող «Սիոն» ամսագրի երիտասարդ խմբագիր Ա. Գալաճյանը ողջույնի իր խոսքում ասաց.

«Տասնյոթերորդ դարու, ինչպես նախորդ և հետագա հարյուրամյակներու հայ ժողովրդի պատմության դժվարին և տառապալից սև օրերուն, ամենն լուսավոր և, միաժամանակ, արդյունաշատ ճիգ մըն է գործունեությունը Ոսկան Երևանցի վարդապետին, որ իրրև նոր ժամտնականերու սենեաքիբ Մեսրոպ Մաշտոց, կրցավ խորապես դգալ պահանջը տպված գիրին ու դիրքին, և որ նման հեքիաթներու հերոսին, թափառեցավ երկրե-երկիր ու ծով-ծով՝ հանուն լույսի և զարթոնքի:

Մնած, պատանության ե երիտասարդության թանկագին տարիները անցուցած նոր-Ջուղայի հայկական մթնոլորտի մեջ, հովանիին տակ Ս. Ամենափրկիչ վանքի ուսումնասեր ու գիտուն վանահայր Խաչատուր Կեսարացիի, Ոսկան վարդապետ ապահովաբար ծանոթ էր տպագրական այն աշխատանքին, որ ամենն նախնական միջոցներով հառաջ կտարվեր վերոհիշյալ վանքին մեջ: 1641-են սկսյալ, քանի մը տարիներու ընթացքին հոն տպված գիրքերը՝ «Հարանց վարք», «Խորհրդատետր», «Ժամագիրք»՝ իրենց անարվեստ պարզության ու թերություններուն մեջ իսկ սքանչելի փաստերն էին ցեղային մեր ներքին ընդունակություններուն, որոնցմով կարելի ըլլար տպարան սարքել, մամուլ ու դիր շինել, մեկն ու թուղթ պատրաստել արհեստավորներու շնորհիվ, որոնք ոչ մեկ ծանոթություն ունեին նման բաներու: Ապա, էջմիածնի Մայրավանքին մեջ, Երևանցի լսած ըլլալու էր Վենետիկի և Հռոմի մեջ դործող օտար տպա-

րաններու մասին և թերևս տեսած ալ այդ օրերուն շքեղ նկատվող հրատարակություններ, որոնք իր մեջ կրնային արթնցուցած ըլլալ ապահով հիմերու վրա հաստատված հրատարակություն մը ունենալու և հայ գրքի կանոնավոր տպագրություն սկսելու հանդուգն ծրագիրը: Ծրագիր մը, որ երկար տարիներն ի վեր վափաղն ու երազը եղած էր բյուրավոր տառապանքներու մեջ գալարվող հայ ժողովուրդի նույնքան վշտահար այլ ծառայության և լուսավորության կրակին բռնված մեր կաթողիկոսներուն:

Հակոբ Զորորդ Զուլայեցի կաթողիկոսն էր, հետևորդ Ամատեղամի մեջ Մատթեոս Ծարեցիի կողմն հաստատված և նյութական ապահով պայմաններու մեջ գտնվող տպարանին գործերը ստաննձելու և իր միջոցներով հայթայթելու անոր բաղում ծախսերը, Ոսկան վարդապետի կյանքը դարձավ անվերջ մաքառում մը բյուր խոշորագույններու և դժվարություններու դեմ, որոնց առջև կարծր կամքներն ու ամենն ամրախարիսխ վճռականություններն անգամ պիտի ընկրկեին: Պայքարեցավ հանուն հայ գիրքին ու հայ խոսքին, որպեսզի այլևս երբեք, երբեք հայր չըլլար աղբսող ու իր հոգեկան սնունդը օտարներեն աղաչող: Աստվածաշունչ էինք ուղեր, տպարան էինք տենչացեր, և մեր դեմ հանվեր էին ծով մը խոշորագույն ու արգելք: Բախեց բաղմամբիվ դռներ, մերժվեցավ բաղմամբիվ անգամներ, ինչպես եղեր էր ճակատագիրը իր նախնիներուն, որոնք հույսի ու ակնկալության առաջատարներով եկեր էին ափ առնել Հոռմի կամ Վենետիկի սեմերուն և լույսի կայծ մը, շող մը աղբսեր քար մարգոց քա՛ր խղճմտանքներեն: Ո՛չ, գյուրին ու հեղասահ չէր եղած կյանքը հայ մշակույթին. անցեր էր տառապանքներու մեջն և իր մանկական ղեգերումներուն թե երիտասարդի հաստատագնաց քայլերուն հետեւեր էին արյուն ու ավեր: Նույն ձևով ալ դժվար եղավ և տառապալի՝ հիմնադրումը ամատեղամյան այդ հետևորդ տպարանին, որ ամենակարեւոր հանգրվան մը պիտի հանդիսանար մեր մշակույթի պատմության հաղարամյա ճամփուն վրա:

Ոսկան Երեանցիով ձև ու մարմին հագավ անկերպարան ու սաղմնային վիճակի մեջ գտնվող, թեև դար մը կյանք ապրած հայ տպագրությունը: Գիրքը, հին օրերու թանկագին այդ անտեսանելին, հանվեցավ դուրս դարաններու և դադարածածուկ խորշերու ստվերներեն ու տարվեցավ բաղմունքներուն հաստգություն: Հայ գիրքը, երկնված՝ մեզ վահանելու ձուլման և հավետ կորուստի տապարներուն դեմ, այժմ ևս իրեն արյուն և իրեն ոգի եկավ պինդ մեղ և գոտեպնդել:

Ինքնագիտակցության և դարձների կենսահորդ սարսուռը տարածել մեր էություններին ներս, որպեսզի մեր ցեղի գոյության դարսվոր այլ հողմածեծ նավը կարենար դիմանալ ու դալ հասնել խաղաղության և համասփյուռլույսի այս ափերը:

Տպվեցավ Սաղմոս, և անոր հետ՝ քերականություն և «Ազգեսագիրք», տպվեցավ Մաշտոց, ու անոր քովն ի վեր՝ Առաքել Դավրիժեցիի սքանչելի «Պատմություն»-ը: Բայց մանավանդ կոթողեցավ առաջին տպագիր հայ Աստվածաշունչը, երկու տարիներու տքնաջան ու քրտնաթոր ճիգի արդյունք այդ հրաշալին, որ եղավ փառքը համեստ այդ վարդապետին ու հպարտությունը մեր ժողովուրդին:

Օրերը և պայմանները անգույն գանվեցան իրեն հանդեպ: Հալածվեցավ և թափառեցավ, միշտ իր սիրելի դիրքերուն, ձեռագիրներուն և տպարանին հետ: Հեռացավ մինչև Մարսելիա, մինչև ափերը Միջերկրականի, այլ ճակատագիրը, հոյահալած սև այդ ուրվականը եկավ գինք դռնել ու տապալել, անձանոթ երկինքի մը տակ՝ նույնպես անձանոթ ձգելով իր վերջին հանգստան ափ մը փոսը:

Ի՞ր գործը այն արագավաղ առուն էր, որ լեռներեն էջքի իր ուղիին վրա դարնվեցավ ժայռ-խոշորագույններու այլ անցավ, որ իրեն համար նոր հուններ փորեց և հասավ բաց գաղտնիքուն և, որ հետզհետե ճյուղավորվելով, հետզհետե իր մեջ ընդունելով բաղմամբիվ ու բաղմաղան գետակներ ու հարկատուներ, ի վերջո եկավ-հասավ Սովետական մեր հոյակապ Հայաստանի լայն ու խորունկ ծովին: Ու տակավին Ոսկան Երեանցի հանդիսացավ փոխանցողն ու ուղահալանը ցեղային մեր այն ոգիին ու առհասարակ ընդոժին կարողություններուն, որոնց շնորհիվ, Մեսրոպյան օրերեն սկսյալ, փոքր մեր ածուն ծաղկադարձեցավ հիշատակի և դրի արժանի գործերով: Սուրբ Մեսրոպով ու թորգմանիչներով սկզբնավորված հայաստանյան ճիգին շարունակությունը եղավ Երեանցիի գործունեությունը, և հետևաբար որքան արդար ու ճիշտ նորին Սուրբ Օծուկյան հրահանգը՝ թարգմանիչներու տոնին հետ ու նույն օրը հանդիսավորապես նշելու երեքհարյուրամյակը Աստվածաշնչի հայերեն առաջին տպագրության, և միաժամանակ ղնահատունքի ենթարկելու իրավ վաստակը Ոսկան Երեանցի վարդապետին:

Քիչ են առիթները, երբ մեզի տրված ըլլա ուրախության և հպարտության անխառն զգացումներով վեր հանել հիշատակը մեր ուրախության պատկանող դեմքի մը կամ դեպքի մը: Երեքհարյուրամյակի այս հանդիսությունը մին է այդ բացառիկ պարագանե-

րոնն, երբ կրնանք դո՛ւ և հպարտ սիրտերով անդրադառնալ շքեղ իրագործումի մը, և մեր անմահներու պանթոնին տանիլ անունը հայ տպագրութեան մեծ երախտավորին՝ Ոսկան վարդապետ Երևանցիին:

Կանգնած վերադարձնած Հայաստանի սրբադան հողին վրա, հովանիին տակ մեծ երախտավորին այնքան սիրելի Սուրբ էջմիածնի Մայր Տաճարին, մեր սիրտերը միայն մեկ իղձ ու մաղթանք կրնան ունենալ, այն, որ հայ ցեղը վերստին երիտասարդացման իր այս գեղեցիկ օրերուն ծնի և աճեցնե՛ս այնպիսի զավակներ, որոնք մեր կյանքին մեջ մեկական նոր Զուգայեցիներ և Երևանցիներ ըլլան, ի բարօրութիւն հայ եկեղեցիին, հայ ժողովուրդին և Սովետական փառապանծ Հայաստանին»:

Մանոթ մտավորական Հ. Ճ. Սիրունին հանդես եկավ հետևյալ ելույթով.

«Տոներն եղբր են, որպեսդի հայ ժողովուրդը հին օրերու վերապրումին մեջ պահ մը մոռնա իր առօրյա խոնջեքը, ու թարմացած սրտով ու մտքովն՝ ավելի կորով զգա վերելքի իր նոր ճիգին մեջ:

Ու դարեդարձերը, որոնցմով հարուստ եղավ վերջին կես դարը, անոր համար առիթներ դարձան անցյալը ոգեկոչելու և կազդուրվելու, վերստին ճամփա ելլելի առաջ:

Առաջինը դարեդարձերուն, որ 1913-ին հայ ժողովուրդը միացած գտավ իր երկյուղածութեան և իր պաշտամունքին մեջ, 1500-ամյալն էր տառերու գյուտին:

Անոնք, որ այդ օրերը ապրեցան, չեն կրնար առանց հուզմունքի հիշել բացառիկ այն ոգեկոչումները, որով բռնկած էին հայ ժողովրդի բոլոր խավերն ու հատվածները, և որ կու գար մեզ բոլորս սրտապնդել ճակատագրական պահու մը: Հայկական դատը դարձաւ սեղան էր եկեր՝ այդ տարին, նոր երազներով օրորելու համար մեզ, և հպարտութիւնը, որ մեր հոգին համակեր էր ոգեկոչելու ատեն մեծ գյուտը, մեզ մղեց ավելի մեծ վստահութեամբ նայելու վաղվան:

Ու առանց պատճառի չէր, որ երբ տոնի կվերածեր հայ ժողովուրդը տառերու գյուտը, կցեր էր անոր ուրիշ դարեդարձ մըն ալ՝ չորս հարյուրամյակը հայ տպագրութեան: Թվական մըն էր տղ, որ կխորհրդանշեր նոր հորիզոնը, զոր հայ հոգին բացեր էր իրեն, և լույսի ծարավը, որ անգամ մը ևս սկսեց էր տոչորել զայն, խավար այդ գարուն, ստրկութեան իր այդ սև օրերուն մեջ:

Մարգոց ծարաված հոգին օազիսներ շարունակեց փնտրել հայ պատմութեան մեջ, լուսավոր պահներ, որոնք զարդարեր էին զայն և որոնք պիտի գային զորավիգ դառնալ իրեն նոր օրերու տքնութեան պահուն: Աստ-

վածաշունչի հայերեն թարգմանութիւնը, որ տառերու գյուտին առաջին արգասիքն էր եղբր և որուն նույնիսկ 1500-ամյակը տոնեցինք 1935-ին, հպարտութեան նոր պահ մը եղավ, որ կու պար հայ սփյուռքը անդամ մը ևս միացնել իր երկյուղածութեանը մեջ վստակին առջև մեծ սերունդի մը՝ Սահակի և Մեսրոպի ձեռնաստաններուն:

Դարեդարձեր տոնեցինք անկէ հետո ալ: Ավարայրը, որ փառքով և պտածանքով պնենք էր մեր պատմութիւնը և որ իր 1500-ամյակը կլրացներ 1951-ին, հայ ժողովուրդը նույնպէս եղբայրացուց վայրկյան մը՝ հիշելու ատեն սրբադան կոիվը, զոր Վարդանանք մղեր էին՝ պաշտպանելու համար անկախութիւնը հայ ժողովուրդին, և անոր հետ մեկտեղ հոգեկան դանձր ոսկեդարին, որ առաջին մեծ փորձն էր եղբր հայ հոգին աղատադրելու:

Ուրիշ դարեդարձեր, վերջին կես գարուն, վերածվեցան նույնպէս համազգային տոներու: «Մասունցի Դովիթ»-ը, 1939-ին, վրեցեցինք հազարամյա հեթիաթներու մշուշն, պատմութեան մեջ գետեղելու համար զայն և պանծացնելու համար անոր մեջ հայ ժողովուրդի դարավոր ճիգը՝ թոթվելու բոլոր լուծերը, և 1963-ին նարեկի սուրբը կանչեցինք իր գերեզմանեն՝ աղաղակելու համար աշխարհին, թե ինչպէս կրցած է հայ հոգին մագլցիլ հանճարներու բարձունքը: Իսկ 1963-ին, երբ կլրանար 1600 տարին, հորմե հետե իր աչքերը լույսին էր բացեր Տառնի Հացեկաց համեստ գյուղին մեջ Մեսրոպ Մաշտոց՝ հայ ժողովուրդը ծննդի եկավ վերստին հիշատակին առջև սուրբերու մեծագույնին, որ լույս էր պարգևեց իրեն:

Հայերեն Աստվածաշունչի առաջին տպագրութիւնը ևս հրաշալի դեպք մըն էր մեր պատմութեան մեջ, և արդար էր, որ նշվեր և ան: Հպարտութեան նոր առիթ մըն է ահա ան մեզի, որովհետեւ ան կպանծացնե ոսկի կամուրջը, որ Մեղապարտ Հակոբեն մինչև Ռսկան կերկարի, և անկէ կու գա մինչև մեզի, ամբողջ երեք գար լույս ցանելով իր ճամփուն վրա:

Տոներով բոլոր այս դարեդարձերը, հայ ժողովուրդը իր հաղթանակներն է, որ կտոնախմբե կարգով, լույսի ծարավը, որ տոչորած է զայն բոլոր դարերուն, և մանավանդ իր ճիգերն ու մաքառումները՝ հանուն իր հոգեկան անկախութեան:

Դարեդարձերով չեն սպառիր, սակայն, մեծ ռոպեններ մեր անցյալին մեջ: Անոնցմով լեցուն է մեր պատմութիւնը իր ամեն քայլափոխին: Հարյուրամյակներ չորոններ միայն մեր պատմութեան մեջ և ոչ ալ կանգ առնենք մեծ դեմքերու և մեծ գեպքերու վրա

լուի: Տարվան մեջ որդեգրենք օր մը, որ խորհրդանշէ հայոց պաամութեան բոլոր լուսավոր վայրկյանները, և բոլոր անոնք, որ իրենց հոգին քամած են, որպէսզի չցամաքի կանթեղին յուղը:

1927-ին նման փորձ մը բրինք, որոնկով տարվան մեջ օր մը, որ ողկոյներ մեր անցյալին բոլոր աղվոր պահերը: Այդ օրը թարգմանչաց տոնն եղաւ, ու սկսանք տոնախմբել զայն մեր բաղմաթիւ զաղութենքուն մեջ, մոռնալու համար տարին զոնն օր մը մեր վեճերն ու ոխը, ու եղբայրանալու մեր հպարտութեանը և երկյուղածութեանը մեջ:

Ու հիմա ժամ է տղային տոնի վերածելու դայն:

Թարգմանչաց տոնը թող խորհրդանշան մը բլլտ մեզ համար: Ան տոնը չբլլտ միայն մտաւորականներու խտնդալառ հուշին, որ ողբորութեան տենդոտ շրջանի մը հայ լեզվին վերածեց ինչ-որ շքեղ կոտներ օտար մարին մեջ: Տոնն բլլա որքան այն զմայլելի ճիգին, որ ամբողջ սերունդ մը ողկոյնց հայ հոգին ձերբադատելու համար իր կապանքներեն, նույնքան և այն բոլոր տքնութեանց, որոնցմով շատ մը սերունդներ մաքառեցան դարեդար՝ ձև ու կերպարանք տալու համար հայ ժողովուրդի հոգեկտն ստեղծագործութեանց, օտարեն խելով ինչ որ մարդկային միտքը հորինեք էր պերճ ու վսեմ, և անցնելով դայն հայ հոգիին բովեն, օտարեն նպաստ մուրալով, բայց բլուրիցս դայն հատուցանելով:

Տոնն թող բլլա ան բովանդակ հայ մշակույթին: Տոնը այն մեծ տքնութեան, որ թարգմանութեանց թաղուհին ստեղծեց և հայ եկեղեցին պճնեց իր սքանչելի շարականներով, դարերու մշուշին մեջեն փառքեր որոնեց հայ ժողովրդին համար և հայ մտքին հորիզոն բացալ, իր հոգին շարաքեց իմաստութեան կորզելու համար բնութեան մեծ խորհուրդներեն և թեւածեց անոնցմէ ալ անդին, Արարիչը իր խուցը բերալ և խոսքի նստալ անոր հետ:

Տոնը երբեքնացիին. Նդնիկին և Նդիշին, Կորյունին ու Փարպեցիին, Ագաթանգեղոսին ու Փալստոսին, Մանգալունին, Դավիթ Անհաղթին, ու զեռ շատերուն, որոնք Սահակին ու Մեսրոպին շունչը փռեցին ամբողջ դարու մը վրա, ու քահն տվին հաջորդ դարերուն, որպէսզի հետզհետե պատմութեան մեջ հայտնուին Անանիան ու Սեբեոսը, Սյունեցիին ու Ասողկիր, Օձնեցիին ու Տաթևացիին, ու դան զեռ շարան-շարան փառալոր գեմքեր իրենց դարը պճնելու համար, որպէսզի հայ հոգին նարեկացիին հետ զաղաթանա, ու քաղցրանա Շնորհալիին հետ:

Տոնն բլլա թող Տրդատին ու Մանվելին, ու համեստ, բայց հոյակապ այն վարպետներուն, որոնք կոթողներ կանգնեցուցին հայ հոգին վրա ու գիմացուցին դանոնք դարերուն, թափառեցան աշխարհ-աշխարհ ու հայ հոգին նշխարի պես բաժնեցին բոլոր ժողովուրդներուն:

Տոնն բլլա թող Ռուսիին ու Պիծակին, ու այն ամենուն, որոնք ճրագի մը վտիտ լուսին տակ գուցներուն կյանք տվին և զոհարներ հանձնեցին մաղաղաթներուն:

Տոնն բլլա անոնց, որոնք վտնրերու խուցը բաշված, իրենց հոգին բացին տեսիլներու ու թոխը տվին իրենց մտածումներուն:

Տոնն բլլա թող զուլգ Նրդնկացիներուն, Աղթամարցիին ու Թլուրանցիին, Ֆրիկին ու Սյունեցիին և բոլոր անոնց, որոնք վանքերուն պատուհան բացին ու իրենց տաղերով խառնվեցան կյանքին և իր հուղումներուն:

Տոնն բլլա թող զմայլելի մեր աշուղներուն՝ Քուչակեն մինչև Սայտթ-նուլա, որոնք սիրո և կարոտի իրենց երգերով ման եկան հայոց գլուղերը և բողջրացուցին հայ պանդխտութեան:

Տոնն բլլա թող Մեղապարտ Հակոբին ու բոլոր անոնց, որոնք տքնեցան ու տառապեցան իրեն ոխս, որպէսզի զիրք տան հայուն և չթողուն, որ աշխարհը դայն գլե անցնի:

Տոնն բլլա Հերտցիին ու Ամիրգովութին և նաև անոնց, որոնք գիտութեան ճամփան ևս բացին հայուն:

Տոնն բլլա և մեծ Կոմիտասին ու իր սրբադան առաքելութեան, որ հայ երգը վրկեց ու դայն սիրցուց մեզ և օտարներուն:

Սակայն բլլա թող տոնը և անոնց, որոնք բնալ անուն շունեցան, բայց իրենց մտքին հեքը և աչքերուն լույսը տվին, որպէսզի հավեթական դառնա հայ հոգին, դարե-դար անցնի՝ զոհար ցանելով իր ճամփուն վրա, խրոխտ և հպարտ հասնի և մեզի՝ երակներուն մեջ խլրտելու համար մարգոց մեր օրերուն ալ, և ոգեռք դանոնք բարձունք մաղելու իրենց նոր ճիգին մեջ:

տմեստ մտաւորականը, որ ձեզ կխոսի, մեկն եղալ բախտաւորներեն, որոնք մոտեն ապրեցան խանդալառ օրերը 1913 տարվան:

Հիմա սրբադան այս անկունին մեջ, ուրկն դարերը անցան՝ լույսի հետքեր ցանելով, հայրենի այս հոգին վրա, ուր հայ ժողովուրդը լույսի ծարաւով բռնկած է վերստի՝ անդամ մը ևս կվերապրի ան հին օրերու ռաւորութեան, որ, ալա՜ դ, պիտի խեղզվեր շուտով՝ հաղիւլ բուլե մը տեւած:

Ան մեկն եղալ նաև անոնցմէ, որոնք ասկե քառասուն տարիներ առաջ հայ մշակույթի առաջին տոնը սարքելու մտածումն ունեցան համեստ հայ զաղութի մը մեջ, որ Ռումա-

Պրոֆ. Վ. Մ. Սիքուրաձե

նիան էր, և կհանգզի ինքզինք թարգմանը կարծել այս պահուս բաղմամբիվ եղբայրակիցներու, բաղձալով, որ Թարգմանչաց այս տոնը հայ մտքի դարավոր ճիգին խորհրդանշանը դառնա այլևս ցմիշտ:

Խոսքը Ձերն է, Վեհափառ, Դուք, որ հազիվ թե պատանի, լույսի տոնին նվիրված գեղուն արտասանեցիք քառասուն տարիներ առաջ, տեր կանգնեցեք հիմա տոնին, ու ըրեք, որ ան նվիրականանա իբրև մեծագույնը տոներուն ու դարե-դար անցնի, որպեսզի աշխարհ չմոռնա, թե այս փոքր ժողովուրդը իր հոգին ճմլեց սերունդներուն մեջ՝ իր շուրջը լույս սփռելու համար:

Աստվածաշնչի տպագրության երեքհարյուրամյակի հանդիսության վերջում Վեհափառ Հայրապետը օրհնության խոսք ասաց, շեշտելով, որ «Արևմտյան պատմաբաններ ասել են, որ հայ ժողովուրդի գոյությունը պատմության առեղծվածներից մեկն է: Արդարև, մեր ժողովուրդն անցյալում ապրել է դժբախտ կյանքի պայմանների մեջ, ու ստույգ է, որ գոյություն չէր ունենար և կանցներ պատմության թանգարանը, եթե չունենար ապրելու բացառիկ կենսունակություն և ստեղծագործելու հանճար:

Նվաճառապետ կա՛մեր ժողովուրդը անցյալի այնքան ողբերգություններից չէտո, կենդանի է նա, ապրում է և ստեղծագործում՝ իր հայրենիքում, ամրապնդում իր պետականությունը և արագ քայլերով առաջ է ընթանում կյանքի բոլոր բնագավառներում:

Նույնքան առեղծված է նաև մեր մշակույթի գոյությունն ու զարգացումը:

Այսօր նշում ենք հայերեն տպագրված առաջին Աստվածաշնչի երեքհարյուրամյակը: Դա հայկական մշակույթի համար մեծ նվաճում է, կոթող, մեծ հունգրվան, երբ մեր ժողովուրդը մի մեծ ուսում կատարեց մշակույթի ասպարեզում. դեպի առաջ, դեպի վեր:

Այսօր, երախտապարտ սրտով, աղնիվ հպարտությամբ ողբերգում ենք հիշատակը, տեհիլքով բոցավառված Հակոբ Դ Ջուղայեցի կաթողիկոսին, Ոսկան Երևանցի վարդապետին և հրանց անմիջական գործակիցներին, որոնք իրագործեցին այս հրաշքը մեր մշակույթի պատմության մեջ:

Փա՛ռք և օրհնություն նրանց մեծ դործին և սուրբ հիշատակին:

Այս պահուս մեր հայացքը ուղղվում է նաև դեպի մեր ներկան, մեր մշակույթի արգի մշտարթուն պահապաններին և մեր ժիր մշակներին, որոնք մեր օրերում նոր և հրաշալի նվաճումներ են կենսագործում մեր մշակույթի զարգացման ասպարեզում:

Մենք, որպես՝ եկեղեցի և ժողովուրդ, հպարտ ենք մեր հին և նոր մշակույթի նվաճումներով՝ լինի հայրենի հողի վրա, թե սփյուռքի տարածքի վրա: Մեր մշակույթի մեր օրերի առաջընթացը կատարվում է հսկայաքայլ, ինքնատիպ ուր ձևերի մեջ:

Այս լուսավոր առիթով, Մենք, խոր զնահատանքով ու երախտապարտ ղեցումնեքով, ուղում ենք հիշել մեր գիտնականներին, մեր բանաստեղծներին ու գրագետներին, մեր արվեստագետներին, մեր կրթական մշակներին և հայ մշակույթի բոլոր վաստակավորներին, որոնք վավերական տաղանդով և հայկական սուրբ ներշնչումներով, հինների նման մի նշխար հացով և մոմի վառ լույսի տակ, կերտում են նոր արժեքներ ու հարստացնում հայ ազգային մշակույթի գանձարանը:

Բայց մենք այս պահուն չենք կրնար չհիշել, նույն երախտապարտ սրտով նաև մեր հայրենի պետական իշխանությունը՝ Սովետական Հայաստանի իշխանությունը, որ հովանավորող և քաջալերող հզոր ուժն է մեր օրերի հայ ազգային մշակույթի զարգացման ու ծաղկման: Այդ ոգին տիրական է, Մենք անձամբ դիտենք այգ, մեր հտրենի կառու-

վարություն բարձրագույն ոլորտնաւարեն-
րից մինչև տաննահամեսա պետական զոր-
ծիչը: Արդարություն պետք է անել մեր վե-
րածնած մայր հայրենիքին և նրա ազգաշեն
կառավարության:

Փա՛ռք մեր աղբորդ, շնչող, իր նոր կյանքն
ու մշակույթը կերտող հայ ժողովրդին:

Վերջացնելուց առաջ խզճի մի պարաք ու-
նենք կատարելիք: Այսօր հայ մշակույթի օր-
վա բարեպատեհ տոհմով ուղում ենք մաս-
նավոր հիշել մեզ բոլորիս սիրելի, բազմա-
վասատի բանասեր, պատմաբան ու դրաղետ
Հ. Ճ. Սիրունու պատկանելի վտտակը: Նա
քչերից մեկն է, եթե ոչ միակը, Վարուժանի,
Սիտմանթոյի և մեր մյուս նահատակ մտա-
վորականների սերնդից, որ ահա մոտ 60
տարի է, Կ. Պոլսում և ապա Ռումինիայում,
անհաճանջ կորույթով ու նվիրումով, հաճախ
դժվարին պայմանների ու տտոապտնքների
մեջ, ծառայում է հայ մշակույթին և մեր
ժողովրդին, իր մաքի լույսն է բաշխում
պտակառեղի դրակտն-դիտական աշխատու-
թյուններով: Ի վարձատրություն Հ. Ճ. Սի-
րունու մեր մշակույթին մատուցած ծառայու-
թյուններին, այս պտուտ Մենք նրա կուրծ-
քը պիտի դտրդարենք Ս. Գրիգոր Լուսավորչի
առաջին կարգի շքանշանով՝ մաղթելով նրան
քտջառողջություն և բեղուն դործունեություն,
տակավին երկար տարիներ, հայ մշակույթի
ծառայության պայծառ ճանապարհին վրա:

Վհհափառ Հայրապետը ներկաների ծա-
փերի տարափի ներքո, վաստակավոր մտա-
վորականի կուրծքը դարդարում է հայ եկե-
ղեցու մեծագույն շքանշանով:

Հ. Ճ. Սիրունին երրորդ հայ մտավորա-
կանն է, որ հանգուցյալ Արշակ Արոյաջյա-
նից և պրոֆ. օր. Սիրարփի Տ. Ներսիսյանից
հետո, արժանանում է այդ բարձր հայրապե-
տական զնահատություն:

Արժան և իրավ:

Տասը րուպե ընդմիջումից հետո սկսվում
է Աստվածաշնչի տպագրության երեքհար-
յուրամյակին նվիրված հանդիսության երկ-
րորդ մասը՝ զուտ գեղարվեստական ծրա-
գրով:

Ելույթ է ունենում Հայաստանի պետական
կամերային անսամբլը, գեղարվեստական
ղեկավար՝ Զարեհ Սահակյանց, մենակա-
տար՝ ՍՍՀՄ ժողովրդական սրտիստուհի,
պետական մրցանակի դալինեկիր Գոհար
Գասպարյանը. առաջին ջութակ՝ Զարեհ Սա-
հակյանց, Հմայակ Դուրդարյան, Ռուբեն Պո-
գոսյան, Գայանե Գրիգորյան, Գևորգ Ավե-
տիսյան, Կոնստանդին Բաղդասարյան, Կա-
րապետ Հայրապետյան, Մանուկ Գալստյան,
Լադո Սեյրանյան: Երկրորդ ջութակ՝ Վիլյամ
Մատուրյան, Լևոն Գալստյան, Բենիամին
Գինոսյան: Թավջութակ՝ Արևրա Մաթևոս-
յան, Սարգիս Ավետիսյան, Պավել Բժիկյան,
կոնտրաբաս՝ Հայկ Մհերյան: Դաշնակահա-
րուհի՝ Արդա Սահակյանց:

Կամերային անսամբլի ծրագրում կային
հետևյալները.

Լուիսուս վարդապետ՝ «Գութանի Լըզ»,
«Լուով հորովել», «Զինար ես», «Հոյ նա-
պան իմ»:

Ալեքսանդր Հառուբյունյան՝ սիմֆոնիսայի
Բ. և Գ. մասը, Վիվալդի «Կոնչերտո կրոսս»
(ոն մինոր, երկու ջութակի և թավջութակի
մամար, Լըկը մասից բաղկացած): Մենակա-
տարներ՝ Զ. Սահակյան, Կոնստ. Բաղդա-
սարյան և Ա. Մաթևոսյան):

ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստուհի, պե-
տական մրցանակի դալինեկիր Դոհար Գաս-
պարյանը բոլոր ներկաներին մի անգամ ևս
գերեց իր բարձր կատարողական արվեստով:
Մեծ արվեստագետուհու երգացանկում կա-
յին հետևյալներ.

Կոմիտաս վարդապետ՝ «Քելե, քելե»,
Սղրադելլա՝ Եկեղեցական արիա: Պաիլլոն՝
վարիացիաներ: Բախ-Գունո՝ «Ավե Մարիա»:
Կանաչյան՝ «Որոր»:

Համերգի վերջում Վհհափառ Հայրապետը
ջերմորեն շնորհավորում է երիտասարդ ար-
վեստագետներին և մեծատաղանդ երգչուհի
Գոհար Գասպարյանին՝ իրենց դմայելի հա-
մերգի համար:

Աստվածաշնչի սուգագրության 300-ամյա-
կի հորելյանակտն հանդիսությունը վերջա-
նում է Վհհափառ Հայրապետի «Պտհոպա-
նիչ»-ով:

